

БИБЛИОТЕКАТА КЪМ „ТОМБУЛ“ ДЖАМИЯ В ШУМЕН – ФОРМИРАНЕ НА НЕЙНИЯ ФОНД И СЪСТОЯНИЕТО МУ ДНЕС

Стоянка Кендерова

THE LIBRARY OF TOMBUL CAMI IN THE TOWN OF SHUMEN – FORMATION OF THE COLLECTION AND ITS CURRENT STATE

Stoyanka Kenderova

Abstract: *The article presents the fund of the library created in 1744 with the “Tombul” Mosque in the town of Shumen. Its founder – Sherif Khalil Pasha occupies high administrative posts in the capital of Ottoman Empire. Sherif Khalil was the first who dedicated 220 volumes of manuscripts for the library. Later, the fund of the library enlarges by the donations of many citizens of Shumen and settlements situated mainly in Nord-Est Bulgaria. The library includes also the copies of local scripts. In 1992 the manuscript and printed books of the library has been transferred in the St. St. Cyril and Methodius National Library in Sofia for restoration of most damaged codices and for cataloguing of the collection.*

Key words: *Shumen, “Tombul” Mosque, Sherif Khalil Pasha, Library of Sherif Khalil pasha, al-Idrisi.*

През 1744 г. в Шумен започва да функционира една от най-големите *вакъфски* библиотеки, учредени в българските земи през османския период от историята ни¹. Основана е от Шериф Халил паша (поч. 1752) към построената от него джамия, известна сред жителите на града като „Томбул“ джамия (Куполестата джамия) и издигната на мястото на стара джамия, носила името на неговия дядо Шабан бей. Освен библиотеката Шериф Халил построява и шадраван, *мектеб* (начално училище) и *медресе*. *Вакъфнамето*, издадено на 4 май 1744 (21 *реби ’юл-еввел* 1157) по повод учредяването на *вакъфа*², съдържа информация и за различните служби към джамията. Така например препо-

---

¹ Съществуващите до днес публикации върху тази библиотека не дават цялостна представа за нейния фонд, поради факта, че той все още не е обработен напълно и не е оповестен под формата на каталог [Стайнова, М. 1982, с. 28, 89, 95; Кендерова, С. 2002 а, с. 120–124; Кендерова, С., Иванова, З. 1999, с. 14–19; Събев, О. 2017, с. 138–153; Ayverdi, E. H. 1982, s. 105–112; Kenderova, S. 1992, p. 125; Keskioplu, O. 1968, s. 129–138].

² Оригиналът на *вакъфнамето* се съхранява в Исторически музей – Шумен, а препис от него, който съдържа и списък на първоначално *вакфираниите* книги, в Архива на Главната дирекция на *вакъфите* на Република Турция в Анкара [Събев, О. 2017, с. 145].

давателският персонал включва учител, който при дневно възнаграждение от 20 *акчета* обучава учениците към *медресето* три дни седмично. Предвиден е също така специалист по четене и рецитиране на Корана с дневно възнаграждение 10 *акчета*, а майстор по калиграфия преподава краснопис в библиотеката. За нея са предвидени двама библиотекар, които да отворят помещението четири дни седмично, да предлагат на учениците книги и да се грижат за тяхното опазване, като не позволяват изнасянето им извън сградата. Първият библиотекар е специалист и по математика и астрономия и същевременно дежури към джамията, поради което дневното му възнаграждение е определено на 10 *акчета* [Duda, H. W. 1949, S. 63–89; Keskiöglu, O. 1985, s. 25–30]³.

Според собственото му твърдение, изразено във въпросното *вакъфнаме*, Шериф Халил е роден в Шумен (*maskat-irasvemenşe-ivücdolan Şumnu kasabası*). Професионалната му кариера е свързана с високи постове в столицата на империята и в провинцията⁴. Той се ползва с голям авторитет и сред интелектуалните среди в държавата. По времето на султан Ахмед III (1703–1730) в стремежа си за приобщаване към европейската култура османският политически елит прави първи опити за промени от културно и научно естество [Стайнова, М. 1977, с. 72–95]. Този период на пробуждане е известен като „*Ляле деври*“ („Период на лалетата“), поради създадения култ към лалето⁵. Под ръководството на Великия везир Дамад Ибрахим паша в Истанбул се създава т.нар. „учено общество“, което включва изявени литератори, историци, философи и други представители на интелектуалните среди. То има задача да преведе на турски език множество книги от арабски, персийски, гръцки и латински език [Uzunçarşılı, İ. 1956, s. 152–171; Keskiöglu, İ. 1985, s. 25]. Член на това общество е и Шериф Халил, който прави преводи от арабски и персийски език.

Шериф Халил поставя началото на фонда на библиотеката, като *вакфира* 220 тома ръкописи [Събев, О. 2017, с. 146–151], преобладаващата част от които – 91 тома, са от областта на религиозните науки (*Коран*, коментари и рецитация на Корана, *хадиси*, ислямско право, догматика), следвани от филологическите

³ Повече за персонала в османските библиотеки и за техните възнаграждения [вж. Cunbur, M. 1962, № 1–2, s. 3–21; Erünsal, I. E. 1999, № 3, s. 91–123].

⁴ След като преминава през различни служби във финансовото ведомство (*Дефтерхане*), през 1730 г. той е назначен за конципист. През 1736 г. получава поста на държавен секретар (*кетхюда*) на Великия везир, а година по-късно става функционер, който по време на война или на подготовка за такава набира войници, резерви за войската (*Rumili Asakiri Sağ Kol Sürücüsü*). Шериф Халил става отново *кетхюда* на Великия везир, след което получава *везирски* чин, а заедно с него и титлата *паша*. Последователно е назначаван за *валия* (областен управител) на Айдын, Трапезунд, Инебахтъ (Лепанто), Белград, Агрибуз (Негрепонт) и Босна [Недков, Б. 1960, с. 24, бел. 1; Süreyya, M. 1996, V, s. 1586; Duda, H. W. 1949; Pakalın, M. Z. 1972, III, s. 492].

⁵ Управляващите кръгове насърчават масовото му отглеждане, а на огромни площи, засадени с лалега, се организират тържества, в които участват поети, музиканти и танцьори [Refik, A. 1932].

дисциплини – 67 тома (арабска граматика, лексикография, реторика, поезия). Всички те носят на първата си страница приписката за *вакфиране*⁶, изписана на арабски език и на *талик* писмо, най-често под формата на издължен надолу триъгълник, и последвана от неговия личен печат (илюстр. 1.):

[1] *Бог, моят покровител!*

[2] *Вакфирах тази книга, търсейки милостта на Господстващия, Вседаряващия,*

[3] *[и между] хората аз съм [този], който има най-голяма нужда от Милостивия Бог, [аз], Халил Шериф,*

[3] *секретар на Великия везир, нека Бог го възнагради за всички заслуги, и я поставих*

[4] *в библиотеката, която построих в град Шумен, с условието*

[5] *да бъде четена и консултирана в нея и да не се изнася и не се премества*

[6] *от нея, и да не бъде продавана, нито давана, нито ипотекирана,*

[7] *нито заемана и този, който го промени,*

[8] *след като го е чул, наистина той*

[9] *извършва грях*⁷.

[Написано] *през 1157 година [1744–1745]*⁸.

[Печат]: *Удостоен с великодушието на Бог, Халил Шериф.*

Библиотеката се превръща в притегателен център за образованата, интересуваша се от писменото слово част от мюсюлманската общност в града и региона. Доказателство за това са многото последващи дарения на жители както на Шумен, така и на по-близо или по-далеч разположени селища. Според нивото на обработка на нейния фонд до този момент известни са имената на около 105 души (между които и 18 жени), които предоставят свои книги именно за тази библиотека: Хафъз Ибрахим Ракъм, ес-Сеййид Ахмед бин ел-Хаджж Осман ел-Макри, ес-Сеййид Хафъз Якуб, ел-Хаджж Мустафа Ага и др. Впечатляваща в това отношение е една от най-често срещаните приписка, която гласи: „*Вакфирах тази книга и я поставих в библиотеката, която построи Шериф Халил в град Шумен*“. Сбирката включва и книги, *вакфирани* за *медресето*

⁶ Повече за начина, по който една книга преминава от лична в обществена (*вакъфска*) библиотека [вж. **Кендерова**, С. 2002, с. 213–223; 2007, с. 20–27; **Kenderova**, S. 2002, р. 71–80].

⁷ Последният израз от формулата представлява 181-и *айет* от втора *сура* (*Сура на Кравата*) на Корана. В превод на проф. Теофанов [**Теофанов**, Ц. 1997, с. 26] *айетът* звучи по следния начин: „А който подмени [завещанието], след като го е чул, грехът е само над онези, които са го подменили“.

⁸ 1157 година по *Хиджра* (преселението на пророка Мухаммад от Мека в Медина) според лунния календар обхваща периода от 15.02.1744 до 2.02.1745 г.

към джамията „Солак Синан“ в Шумен, построена от Едхем ефенди [Гълъбов, Г. 1962, с. 175–188], които впоследствие обогатяват библиотеката на Шериф Халил паша.

Преписи, притежание на *Вакъфската* библиотека в Кюстендил, също се откриват в този фонд [Кендерова, С. 2005, с. 394; Стоилова, А. 2017, с. 481–500]. През 1940 г. те са изпратени в Шумен за мюсюлманското средно училище „Нювваб“. Най-вероятно след неговото закриване са преместени в библиотеката към „Томбул“ джамия. За съжаление, при някои от тях печатът на Кюстендилската *вакъфска* библиотека е специално изрязан, за да се прикрие откъде точно е постъпило тялото.

В доклад от 27.07.1946 г. д-р Борис Недков, уредник на Ориенталския отдел (дн. отдел „Ориенталски сбирки“) при Народната библиотека в София (дн. Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“), до Директора на същата библиотека изтъква значението на град Шумен като център на мюсюлманското турско население в България и изразява мнение, че Шумен е най-подходящото място за създаване на ориенталска библиотека, в която да се прибират от цяла Северна България за съхранение и ползване „все още пръснати стари турски книжовни материали“. Според него най-добре би било тази ориенталска библиотека да бъде клон на Ориенталския отдел при Народната библиотека. По този начин в България ще бъдат създадени две големи ориенталски сбирки – в София и в Шумен [НБКМ, БИА, Фонд 35/2, а.е. 129, л. 36–39]. Подкрепя на това предложение – да се съберат книги и документи, останали и пръснати на различни места, у частни лица, по *текета* и *медресета*, е изразено и от Осман Сейфуллах, учител в мюсюлманското училище „Нювваб“ [НБКМ, БИА, Фонд 35/2, а.е. 129, л. 40–41].

Като паметник на културата с национално значение, целият комплекс, изграден към „Томбул“ джамия, е под егидата на Шуменския регионален исторически музей. В продължение на дълги години негови сътрудници обикалят селища от Шуменския край и събират ръкописни паметници, които оставят на съхранение в библиотеката. По този начин те реализират изразените по-горе становища и съдействат за значителното разширяване на книжовното ѝ богатство.

Преобладаващата част от ръкописните книги, съхранявани някога във *вакъфските* библиотеки в българските земи, са изпълнени извън пределите не само на България, но и на Балканите. Те постъпват по различни пътища (главно чрез дарение/*вакфиране* или покупка при пътуване) от арабските страни, Средна Азия, Анадола и Северна Африка. Така е и с манускриптите, съхранявани в Шуменската библиотека. Най-ценен между преписите, осъществени извън пределите на Балканите и съхранявани в Шуменската библиотека, е известният труд на Абу Абд Аллах Мухаммад ал-Идриси (поч. 1165) *Kitāb Nuzhatal-muštāqfi ’htirāqal-āfāq* („Книга за развлечение на копнеещия да преброди страните“), който представлява география на света и е завършен през 1153 г. [Недков, Б. 1960; Кендерова, С. 2004, с. 121–132; 2006, с. 9–28; 2009, с. 113–128]. Ръкописът, съхраняван някога в касата на *Вакъфското* управление в Шумен [НБКМ, БИА, Фонд 35/2, а.е. 129, л. 37], е донесен през 1956 г. от

проф. Борис Недков в Народната библиотека в София, когато Шуменската сбирка е филиал на Ориенталския отдел. Това е един от четирите запазени до днес в света пълни преписа на този труд и независимо, че е най-късният между тях, завършен през 1556 г., неговата стойност се увеличава от многото бележки за колационирването му с автографа на съчинението. Паметникът съдържа текста на съчинението, кръглата карта на света, разположена в началото, и 70 цветни секционни карти [**НБКМ, Ориенталски сбирки**, ОР 3198].

Всъщност това е най-изследваният арабски ръкописен паметник, съхраняван днес у нас. В посочения труд на Б. Недков е анализиран и преведен текстът към три секции от съчинението, в които са описани българските земи през средата на XII век. Картите, които съответстват на този текст, съхранявани в софийския и в още четири преписа на съчинението, са подложени на обстоен палеографски и историко-географски анализ [**Кендерова, С., Бешевлиев, Б.** 1990]. Картите, които отразяват българските земи, включително и тези, посветени на Волжка България, са предмет на анализ в друг обстоен труд [**Кендерова, С., Стаматов, А., Стоименов, Д.** 2011, с. 139–231].

Фондът на библиотеката, основана от Шериф Халил, е значително обогатен и от преписите на местните кописти. От особено значение за културната история на региона са именно ръкописите, реализирани в самия Шумен, тъй като те са безспорно доказателство за съществуването и функционирането на местна преписваческа школа⁹. Би могло да се приеме, че нейното начало е поставено от самия Шериф Халил, който, както вече отбелязахме по-горе, назначава учител по калиграфия. Плодовете от неговото преподаване стават известни през XIX век, когато в Шумен се развива активна дейност по преписване на Корана и художествено оформление на създадените копия [**Стенли, Т.** 2001, с. 100–135]. В украсата на шуменските ръкописи се наблюдава своеобразно съчетание на източен и западен европейски стил, което свидетелства за един по-свободолюбив дух, характерен за епохата на *Танзимата*.

Една част от създадените в Шумен калиграфски и художествено изработени Корани се съхранява днес в частната сбирка Khalili Collection в Лондон, друга – в Библиотеката към Истанбулския университет. В Националната библиотека се пази един цялостно запазен препис [**НБКМ, Ориенталски сбирки**, ОР 3541], завършен през 1870 г. от Осман Нури, ученик на Халил аз-Зухди, който пък е ученик на прочутия калиграф Мухаммад Нури Ефенди, и постъпил чрез покупка през 1975 г. [**Стоилова, А., Иванова, З.** 1995, № 23, с. 46–47], няколко фрагментарно запазени преписи с характерните за Шуменската школа флорални мотиви в полето на някои от страниците и три по-късно изработени почти цялостни копия на Корана (липсва само първата *сура*), но недовършени в художествено отношение и неподвързани (Шм Р 600–602). Техният копист –

⁹ Повече по въпроса за създаването на местни преписвачески школи [вж. **Déroche, F.** 1995, Т. 75–76, р. 81–90].

ес-Сейид ел-Хадж Хафъз ел-Коран Мустафа ел-Фехми Бъравади (т.е. Провади, от град Провадия) също нарича себе си „от учениците на Мухаммад Нури Шумневи“ (*mintalāmid Muḥammad Nūrī Šumnawī*) [Кендерова, С., Иванова, З. 1999, № 3, с. 80–81].

Друга част от преписите, съхранявани в библиотеката, са осъществени в различни селища от Североизточна България. В този смисъл ще посочим коментара на Али ибн Султан ал-Кари (поч. 1605) към известното съчинение на ал-Йахсуби (поч. 1149) *аш-Шифа аш-шариф би-тарифхукук ал-Мустафа*, посветено на живота на пророка Мухаммад (Шм Р 97), изпълнен в края на XVIII век в град Варна от *модерриса* Мехмед бин Хюсейин. Фактът, че в даден момент те намират подслон в Шуменската библиотека, говори за културните връзки и контакти, съществували между селищата от североизточната част на българските земи.

В дългогодишната си история фондът на Шуменската библиотека, основана от Шериф Халил, претърпява няколко сериозни премествания. Още през 1947 г. д-р Борис Недков, вземайки под внимание неподходящите условия за съхранение и най-вече – за описание на сбирката, донася в Народната библиотека в София 265 тома ръкописни книги, на които обаче е поставена сигнатура ОР (Ориенталски ръкопис) и по този начин те стават част от фонда на НБКМ¹⁰. Възможно е решението за пренасянето на част от сбирката в София да е резултат и от констатирани кражби на книги¹¹.

Много по-късно, през 1986 г., целият фонд на библиотеката е пренесен за съхранение в Окръжна библиотека в Шумен, а по-късно – в две помещения в сградата на Областния комитет, като е назначено лице, което да започне нейното описване. През 1991 г. фондът на библиотеката отново е преместен – този път в София, в помещение на Института по неорганична химия към БАН. Поради факта, че назначеното за описването на сбирката лице не успява да се справи със задачата, чл.-кор. проф. Страшимир Димитров, директор на Инсти-

---

¹⁰ Донесените от Шумен ръкописи са описани в голяма по формат Инвентарна книга (Дневник на Ислямския отдел на Народната библиотека, клон Шумен), а върху всеки том е поставен печат с надпис Ш 1947, 1948 или 1950 (според годината на регистрация). Едва през 2014 г., след годишна проверка на ръкописния фонд на НБКМ, от моя страна беше поставена сигнатурата на ръкописа към конкретното му описание в Инвентарната тетрадка. Списък със сигнатурите е отразен и в изследването на колегата А. Стоилова [Стоилова, А. 2017, с. 479–501].

¹¹ Д-р Недков отбелязва със съжаление, че книжовното богатство на библиотеката към „Томбул“ джамия е намаляло на 300–400 тома стари съчинения, поради факта, че много пъти е била ограбвана. Според това, което е научил от възрастни турци в града, „колкото пъти са минали през града чужденци, все са задигали по нещо ценно. Турците си спомнят особено за оплячкосването на библиотеката в голям мащаб, извършено от страна на германците през Първата световна война“ [НБКМ, БИА, Фонд 35/2, а.е. 129, л. 36–39].

тута по Балканистика при БАН, взема решение тя да бъде предадена на Националната библиотека. Това се извършва в началото на 1992 г. Според Приемно-предавателния протокол на Народната библиотека са предадени 665 ръкописа, 1469 старопечатни книги и 124 плика с фрагменти на ръкописи и печатни книги.

През 1993 г. Министерство на културата излиза с решение ръкописите и старопечатните книги от Шуменската сбирка да бъдат предадени на отговорно пазене в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София, която да поеме и ангажимента за тяхното описание. Изпълнението на тази задача бе възложено от тогавашната директорка на библиотеката доц. Ал. Дипчикова на мен, а Отделът по реставрация и консервация на писмени паметници пое реставрацията на най-застрашените от унищожение паметници (силно повредени от влага и плесен и със слепени листове, а някои – разпадащи се при допир на човешка ръка). До края на 1997 г. със сили и средства на Националната библиотека бяха цялостно реставрирани (а част от тях и наново подвързани) общо девет кодекса. Голяма част от приетите ръкописи се оказаха доста разпокъсани; от някои корпуси липсваха една или повече коли; констатираха се и различни по големина фрагменти, изпаднали от основното им тяло. Работата по тяхното идентифициране се оказа доста продължителна и изискваща достатъчно знания и опит, предимно в областта на мюсюлманската кодикология и палеография¹². Оформиха се около 1100 кодекса (голяма част от които са фрагментарно запазени), представени в около 1480 преписа, в по-голямата си част на арабски език с преобладаване на съчиненията от областта на филологическите дисциплини, мюсюлманското право и кораническите науки. Подготвият Каталог на ръкописите от Шуменската сбирка, все още недостатъчно позната както за научните среди, така и за широката общественост¹³, ще включва не само предадените през 1992 г. манускрипти, но и донесените през 1947 г. По този начин фондът на библиотеката ще бъде напълно разкрит и ще се добие ясна представа не само за неговата тематика, но и за мястото на многобройните автори, кописти и дарители в неговото формиране и изграждане като културно-историческо средище на мюсюлманското население в Североизточна България.

---

¹² Значително по-добро, като степен на запазеност, бе състоянието на старопечатните книги, макар че и тук броят на фрагментите, които следваше да бъдат атрибуирани, се оказа достатъчно голям. Част от тази книжовна сбирка представлява заглавия, печатани в самия Шумен и неотразени до днес в библиографските справочници, издадени в България. Описанието на старопечатната книжнина бе започнато от колегата Зорка Иванова, но след нейното пенсиониране работата е преустановена.

¹³ За първи път ръкописи от библиотеката в Шумен бяха експонирани на изложбата, организирана през 1998 г. по случай 20-та юбилейна конференция на Мелком (Европейска организация на библиотеки, в които се съхранява източен фонд), проведена в Националната библиотека. По този повод бе издаден и Каталог на изложбата [Кендерова, С., Иванова, З. 1999, с. 14–19, № 1–13].

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници / извори

НБКМ, БИА, Фонд 35/2, а.е. 129, л. 36–41.

НБКМ, Ориенталски сборки, ОР 3198.

НБКМ, Ориенталски сборки, ОР 3541.

Публикации

Гълъбов, Г. 1962 – Гълъб Гълъбов. Вакъфнаме от 1671 г. на Хаджи Мехмед ага, син на Реджеб ага от град Шумен, махала „Солак Синан“. – В: Шумен-Коларовград. Сборник от статии и материали за миналото на града. Кн. II. Коларовград, 1962, 175–188. [Galab Galabov. Vakafname ot 1671 g. na Hadzhi Mehmed aga, sin na Redzheb aga ot grad Shumen, mahala “Solak Sinan”. – V: Shumen-Kolarovgrad. Sbornik ot statii i materialii za minaloto na grada. Кн. II. Kolarovgrad, 1962, 175–188].

Кендерова, С. 2002 – Стоянка Кендерова. Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII – първа половина на XIX век). София: НБКМ. [Stoyanka Kenderova. Knigi, biblioteki i chitatelski interesi sred samokovskite myusyulmani (XVIII – parva polovina na XIX vek). Sofia: NBKM].

Кендерова, С. 2002 а – Стоянка Кендерова. Големите обществени (вакъфски) библиотеки по българските земи в светлината на новоиздирени извори. – В: Историята на книгата – начин на живот. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова. Състав. Кр. Даскалова. София: Издателска къща „ЛИК“, 2002, 115–151. [Stoyanka Kenderova. Golemite obshtestveni (vakafski) biblioteki po balgarskite zemi v svetlinata na novoizdireni izvori. – V: Istoriyata na knigata – nachin na zhivot. Sbornik v chest na prof. d.f.n. Ani Gergova. Sastav. Kr. Daskalova. Sofia: Izdatelska kashta “LIK”, 2002, 115–151].

Кендерова, С. 2004 – Стоянка Кендерова. Въпроси на административната терминология за Балканите в „Географията“ на ал-Идриси. – В: Образ и слово. Юбилеен сборник по случай 60-годишнината на проф. Аксиния Джурова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004, 121–132. [Stoyanka Kenderova. Vaprosi na administrativnata terminologiya za Balkanite v “Geografiyata” na al-Idrisi. – V: Obraz i slovo. Yubileen sbornik po sluchay 60-godishninata na prof. Aksinia Dzhurova. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2004, 121–132].

Кендерова, С. 2005 – Стоянка Кендерова. Мюсюлмански книжовници от Кюстендил и връзките им с други духовни средища в българските земи. – Известия на Исторически музей, Кюстендил. Т. X. Велико Търново, 2005, 393–399. [Stoyanka Kenderova. Myusyulmanski knizhovnitsi ot Kyustendil i vrazkite im s drugi duhovni sredishta v balgarskite zemi. – Izvestia na Istoricheski muzey, Kyustendil. T. X. Veliko Tarnovo, 2005, 393–399].

Кендерова, С. 2006 – Стоянка Кендерова. Политическата и културно-историческа ситуация в Сицилия през XII век (с оглед сведенията на ал-Идриси за Балканите). – Orientalia, 2, 2006, 9–28. [Stoyanka Kenderova. Politicheskata i kulturno-istoricheska situatsiya v Sitsilia prez XII vek (s ogleed na svedeniyata na al-Idrisi za Balkanite). – Orientalia, 2, 2006, 9–28].

Кендерова, С. 2007 – Стоянка Кендерова. От личната – в обществената библиотека. – Библиотека, 1, 2002, 20–27. [Stoyanka Kenderova. Ot lichnata – v obshtestvenata biblioteka. – Biblioteka, 1, 2002, 20–27].

Кендерова, С. 2009 – Стоянка Кендерова. Палеографски особености при изписването на балканските топоними в „Географията“ на ал-Идриси (XII в.). – В: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Център за Славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“. Т. 95 (14), 2006. София, 2009, 113–128. [Stoyanka Kenderova. Paleografski osobenosti pri izpisvaneto na balkanskite toponimi v “Geografiyata” na al-Idrisi (XII vek). – V: Godishnik na SU “Sv. Kliment Ohridski”, Tsentar za Slavyano-vizantiyski prouchvania “Ivan Duychev”. T. 95 (14), 2006. Sofia, 2009, 113–128].

Кендерова, С., Бешевлиев, Б. 1990 – Стоянка Кендерова, Боян Бешевлиев. Балканският полуостров, изобразен в картите на ал-Идриси. Палеографско и историко-географско изследване. Ч. I. София: НБКМ. [Stoyanka Kenderova, Boyan Beshevliev. Balkanskiyat poluostrov, izobrazen v kartite na al-Idrisi. Paleografsko i istoriko-geografsko izsledvane. Chast I. Sofia: NBKM].

Кендерова, С., Иванова, З. 1999 – Стоянка Кендерова, Зорка Иванова. Избирките на османските библиотеки в България XVIII–XIX век: Каталог на изложба от ръкописи и старопечатни книги. София, май, 1998. София: НБКМ, 1999. [Stoyanka Kenderova, Zorka Ivanova. From the Collections of Ottoman Libraries in Bulgaria During the XVIII–XIX centuries. Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Old Printed Books. Sofia, may, 1998. Sofia: NBKM, 1999].

Кендерова, С., Стаматов, А., Стоименов, Д. 2011 – Стоянка Кендерова, Атанас Стаматов, Димитър Стоименов. Българските земи в средновековната арабическа картографска традиция IX–XIV век. Атлас. София: НБКМ, Държавна агенция „Архиви“, ТАНГРА ТанНакРа ИК, 2011. [Stoyanka Kenderova, Atanas Stamatov, Dimitar Stoimenov. The Bulgarian Lands in Medieval Arabic Cartographic Tradition IX–XIV centuries. Atlas. Sofia: NBKM, Darzhavna agentsia “Arhivi”, TANGRA TanNakRa IK, 2011].

Недков, Б. 1960 – Борис Недков. България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията“ на Идриси. София: Наука и изкуство. [Boris Nedkov. Bulgaria i sasednite i zemi prez XII vek spored “Geografiyata” na Idrisi. Sofia].

Стайнова, М. 1977 – Михаила Стайнова. Тенденции в културното и идейното развитие в османското общество през двадесетте години на XVIII в. (1718–1730). – Studia Balcanica, 13, 1977, 72–95. [Mihaila Staynova. Tendentsii v kulturnoto i ideynoto razvitie v osmanskoto obshtestvo prez dvadesette godini na XVIII v. (1718–1730). – Studia Balcanica, 13, 1977, 72–95].

Стайнова, М. 1982 – Михаила Стайнова. Османските библиотеки в българските земи XV–XIX век. Студии. София: НБКМ. [Mihaila Staynova. Osmanskite biblioteki v balgarskite zemi XV–XIX vek. Studii. Sofia: NBKM].

Стенли, Т. 1998 – Тим Стенли. Шумен като център за изработка на Корани през XIX век. – В: История на мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. Състав. Р. Градева. София: Международен център по проблемите на малцинствата, 2001, 100–135. [Tim Stanley. Shumen kato tsentar za izrabotka na Korani prez XIX vek. – V: Istoria na myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvania. Sastav. R. Gradeva. Sofia: Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata, 2001, 100–135].

Стоилова, А. 2017 – Анка Стоилова. Арабските ръкописи. Методика на първичната обработка на фрагментите. София: НБКМ. [Anka Stoilova. Arabските rakopisi. Metodika na parvichnata obrabotka na fragmentite. Sofia: NBKM].

Стоилова, А., Иванова, З. 1995 – Анка Стоилова, Зорка Иванова. Свещеният Коран през вековете. Каталог на изложба от ръкописи и печатни издания, съхранявани в НБКМ. София, февруари, 1995. София: НБКМ. [Anka Stoilova, Zorka Ivanova. The Holy Qur'an Through the Centuries. A Catalogue of the Exhibition of Manuscripts and Printed Editions Preseved in NBKM. Sofia, february, 1995. Sofia: NBKM].

Събев, О. 2017 – Орлин Събев. Книгата и нейният храм (история на османските библиотеки в България). София: Авангард Прима. [Orlin Sabev. Knigata i neuniyat hram (istoria na osmanskite biblioteki v Balgaria). Sofia: Avangard Prima].

Теофанов, Ц. 1977 – Цветан Теофанов. Превод на Свещения Коран. Преведе от арабския оригинал Цветан Теофанов. София: Тайба ал-Хайрия. [Tsvetan Teofanov. Prevod na Sveshteniya Koran. Prevede ot arabskiya original Tsvetan Teofanov. Sofia: Tayba al-Hayriya].

Ayverdi, E. H. 1982 – H. Ekrem Ayverdi. Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk. Vol. IV. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982, 105–112.

Cunbur, M. 1962 – Müjgan Cunbur. Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi. – TKDB, Cilt XI, 1962, № 1–2, 3–21.

Déroche, F. 1995 – Fr. Déroche. Maîtres et disciples: la transmission de la culture calligraphique dans le monde ottoman. – *REMMM*, T. 75–76 (1995), 81–90.

Duda, H. W. 1949 – W. Herbert Duda. Moschee und Medresedes Şerif Halil Pascha in Schumen. – In: *Balkan türkische Studien*, Wien, 1949. – V: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 226. Bd. 1. Abhandlung, 63–89.

Erünsal, İ. E. 1999 – E. İsmail Erünsal. Personnel Employed in Ottoman Libraries. – *İslam Araştırmaları Dergisi*. 3. 1999, 91–123.

Kenderova, S. 1992 – Stoyanka Kenderova. Bulgaria. – In: *World Survey of Islamic Manuscripts*. Vol. I. Ed. by G. Roper. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1992, 121–142.

Kenderova, S. 2002 – Stoyanka Kenderova. De la bibliothèque privée à la bibliothèque publique. Les inscriptions de la donation du livre à titre de waqf. – In: *Studies in Arabic and Islam. Proceedings of the 19th Congress, Union Européenne des Arabisants et Islamisants*. Halle, 1998. Ed. by St. Leder and others. Leuven-Paris-Sterling, VA: Ultgeverij Peeters, 2002, 71–80.

Kenderova, S. 2004 – Stoyanka Kenderova. The Book and the Muslim Woman in the Bulgarian Lands in the Ottoman Period. – In: *The Library and the Woman: International Scientific Conference*. Sofia, 24th–26th September, 2003. Ed. by Boriana Hristova. Sofia: SONM Publishers, 2004, 135–147.

Keskiöglü, O. 1968 – Osman Keskiöglü. Bulgaristan'daki Bazı Türk Vakıfları ve Abideleri. – VD, VII, 1968, 129–137.

Keskiöglü, O. 1985 – Osman Keskiöglü. Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi. – VD, XIX, 1985, 25–31.

Süreyya, M. 1996 – Mehmed Süreyya. Sicill-i Osmani. Ed. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman. Vol. V. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Pakalın, M. Z. 1972 – Z. M. Pakalın. Osmanlı Tarih Deyimlerive Terimleri Sözlüğü. Vol. III, 2. Başkı, İstanbul, 1972.

Uzunçarşılı, İ. H. 1956 – H. İsmail Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi. Vol. IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.

Съкращения

НБКМ/НВКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ [Natsionalna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“]

TKDB – Türkiye Kütüphaneciler Derneğinin Bülteni

VD – Vakıflar Dergisi

REMM – Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée

ПРИЛОЖЕНИЕ

Илюстр. 1.

